

ATHARI YA MAUMBO YA LUGHA YA KISWAHILI KATIKA

MSAMIA TI WA LUGHA YA LUFUMBIRA

NA

SUNDAY EMMANUEL

17/A/BAED/I101/F

TASNIFU YA UTAFITI AMABYO IMEWASISLISHW A KUTOSHELEZA
MAHITAJI YA SHAHADA YA UALIMU (BAED) YA CHUO KIKUU CHA
KABALE

MACHI-2021

UNGAMO

Tasnifu hii ni kazi yangu na haijawahi kuwasilishwa kwa mabitaji ya shahada yeyote katika chuo kingine.

JINA: SUNDAY EMMANUEL

NA.17/A/BAED/1101/F

SAHIHI .....~r.....

Date:09/03/2021

IDHINI

Tasnifu hii imetolewa kwa idhini yangu kama msimamizi aliyeteuliwa na chuo kikuu cha Kabale.

JINA: BWANAJMULEI MARTIN

SAHIHI .....

09/03/2021

TABARUKU

Kazi bii, naitabarukia wazazi wangu mpendwa Bw. Tumwizere Sylvester na Bi. Nyirabagyezi Ceciria.

SHUKRANI

Ninamshukuru Mungu kwa kunijalia uhai usio na kikomo tangu nilipozaliwa hadi leo, isipokuwa rahma zako, singehitimu hadi kwa kiwango hiki cha elim.u. Shukrani za dhati zimwendee msimamizi wangu Bwana Mulei Martin ambaye mara kwa mara alinikosoa na kunitolea mwongozo hadi kukamilisha utafiti wangu, Msimamizi sina la kukulipa ila ninaomba Mungu akuzidishie maarifa, hekima, afya na Baraka tele maishani mwako. Bila wewe kazi hii

haingeweza kukamilika

Ninawashukuru wahadhiri wote chuoni hasa wale katika idara ya lugha ya Kiswahili chuoni Kabale, asanteni kwa kunipa maarifa ya kuniwezesha kufikia hatua hii ya kielimu. Mola azidi kuwabariki na kufanikisha mipango yenu maishani pamoja na afya tele. Pia ninawashukuru walimu wangu walionifundisha katika shule za shule za msingi, shule za upili. Walinipa maarifa, mawaidha pamoja na mwelekeo mwema ambao umenisindikiza hadi leo katika shughuli za m.asom.o.

Ninawashukuru wazazi wangu mpendwa Bw. Tumwizere Sylivester na Bi. Nyirabagyenzi Ceciria kwa kunipa malezi, kwa kunifadluli pamoja na kuniwekea msingi wa masomo hadi leo, sina la kuwalipa, ila kuwaombea baraka tele za Mwenyezi Mungu. Siwezi kuwasahau wanafunzi wenzangu chuoni hasa wale wa Kiswahili, kweli tumeshikamana katika kukamilishamaswala fulani ya kiusomi hadi tulipofanikisha kozi hii ya masomo tangu mwaka wa kwanza hadi mwaka wa mwisho, kweli Mungu awalinde na kuwapa neema kwa msada

wenu nilioweza kupata

MHUT ASARI WA UT AFITI

Uchunguzi huu ulihusu athari za maumbo ya lugha ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila nchini Uganda tukilenga wilaya ya Kisoro. Uliendeanana na maakisio ya malengo mawili **muhimu** yaliyoungoa tangu mwanzo hadi mwisho. Lengo kuu la uchunguzi huu lilikuwa ni kubainisha athari za maumbo ya Kiswahili katika msamiati wa Lufumbila. Hata hivyo, malengo mahususi ya uchunguzi huu, yalikuwa ni pamoja na Kutambua jinsi athari za maumbo ya zinazvyojitokeza baina ya Kiswahili na Lufumbira, lengo la pili lilikuwa ni Kubainisha njia za kukabiliana na athari za Kiswahili katika msamiati wa Lufumbila.

Utafiti huu ulitumia mbinu ya hojaji, matumizi ya maktaba pamoja na mahojiano. Hojaji ilitumiwa kwa kuandika maswali kwenye makaratasi na kuyapelekeya watafitiwa. Matumizi ya **maitaba** ni mbinu nyingine iliyotumiwa katik kukusanya data, makala ya watafiti wa awali yalisomwa moja kwa moja kwa kulingana namalengo ya utafiti. Mbinu nyingine ni mahojiano, pia katika utafiti huu tulitumia mazunguzo ya ana kwa ana huku tukifanya maakisio na malengo ya utafiti huu.

Matokeo ya utafiti huu yalionyesha kuwa maumbo ya Kiswahili huwa na athari bayana kwa msamiati wa Lufumbila. Hata hivyo, uchunguzi huu ulitambua kuwa athari hizi hujitokeza wakati mwanafunzi anapojaribu kukamilisha mawasiliano yake Kiswahili huku akijikita kwa **dbana** ya Lufumbila. Utafiti huu ulihitimisha kuwa ingawa kuna athari za kimofolojia pamoja na za kifonolojia zinazojitokeza kati ya maumbo ya Kiswahili pamoja na msamiati wa Kiswahili, lakini utafiti huu pia ulipendekeza njia zinazoweza kutumiwa ili kusuluhisha athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila, njia hizo ni pamoja na ujenzi wa mipaka, ufundishaji wa dhana za lugha mbili, pamoja na kufanya tafiti zinazobainisha kati ya maumbo ya Kiswahili pamoja na msamiati wa Lufumbila.

YALIYOMO

UNGAMO	i
IDHINI	ii
TABARUKU	iii
SHUKRANI	iv
MHUTASARI WA UTAFITI	v
YAUUYOMO	vi
SURA YA KWANIA	1
UTANGULIZI	Error! Bookmark not defined.
LO Utangulizi	1
II Usuli wa utafiti:	1
1.2 Suala la utafiti	2
1.3 Malengo ya utafiti	2
<u>1.3.1</u> Lengo la ujumla	2
1.3.2 Malengo mahususi	3
1.4 Maswali ya utafiti	3
1.5 Upeo wa utafiti	3
1.5.1 Upeo wa wakati	3
1.5.2 Upeo wa kijiografia	3
1.6 Umuhimu wa utafiti	3
1.7 Changamoto za utafiti:	4
SURA YA PILI.	6
MAPITIO YA MMNDISHI	6
2.0 Utangulizi.....	6
2.1 Yaliyoandikwa kuhusu jinsi athari za maumbo zinavyojitokeza baina ya lugha mbili... ..	6
SURA YA TATU	12

MBINU ZA UTAFITI	12
3.1 Utangulizi:	12
3.1.1 Eneo la utafiti	12
3.2 Mbinu za ukusanyaji wa data:	12
3.2.1 Hojaji:	12
3.2.2 Matumizi ya maktaba:	12
3.2.3 Mahojiano:	13
3.3 Utaratibu wa kukusanya data:	13
3.4. Jumua na uteuzi wa sampuli	13
3.5. Uhakikishaji wa ubora:	14
3.6. Uchambuzi wa data:	14
SURA YA NNE:	15
UCHAMBUZI NA UWASILISHAJI WA DATA	15
~.0 Utangulizi:	15
4.1 Data zilizokusanywa kuhusu athari za maumbo ya Kiswahili kimofolojia kwa msamiati wa Lufumbi1a: _	15
4.1.1 Kupitia njia ya uandishi:	16
4.1.2 Data zilizohusiana na athari za maumbo ya kimofolojia kwa Lufumbila:	18
4.2 Data zilizokusanywa kuhusu athari za maumbo ya Kiswahili kifonolojia kwa msamiati wa lufumbila: _	
4.3 Data zilizohusu njia za kukabiliana na athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa lugha ya Lufumbila	18
4.3.1 Ufundishaji wa dhana za lugha hizi mbili: Kiswahili pamoja na Lufumbila:	19
4.3.2 Tafiti kuhusu athari za lugha mbili kuathiriana:	19
Ujenzi wa mipaka baina ya lugha:	20
4.3.4 Uandishi wa vitabu vya Kiswahili pamoja na vitabu vya Kiswahili:	20
4.3.5 utunzi kamusi ya Kiswahili-Lufumbira na kinyume:.....	20
SURA YA TANO	21
MUHTASARI, HITIMISHO, NA MAPENDEKEZO	21

5.0 Utangulizi:	21
5.1 Muhtasari	21
5.1.1 Mhutasari wa lengo la kwanza:	21
5.1.2 Mhutasari wa lengo la pili:	21
5.2 Hitimisho kuhusu:	22
5.2.1 Lengo la kwanza	22
5.2.2 Lengo la pili:	22
5.3 Mapendekezo	22
5.3.1 Kwa walimu:	22
5.3.2 Kwa wanafunzi:	22
5.3.3 Kwa serikali:	23
5.4 Mapendekezo ya uchunguzi zaidi:	23
MAREJEO	24
VIAMBATISHO	26
KIAMBATISHO CHA KWANZA 1	26

SURA YA KWANZA

LC Utangulizi

Sura hii ilitangulia na usuli wa utafiti, suala la utafiti, malengo ya utafiti, maswali ya utafiti, umuhimu wa utafiti na changamoto zilizokabili utafiti kama ilivyodhihirishwa hapa chini.

I.I Usuli wa utafiti:

Kiswahili ni lugha ambayo chimbuko lake ni Upwa wa Afrika mashariki. Upwani Afrika Mashariki Kiswahili kilianza kutumiwa tangu karne ya kumi na nane. Waarabu walipofika katika upwa wa Afrika Mashariki katika kame ya nane (8) walikuta wabantu wakizungumza lugha zao za kibantu. Kabla ya Waarabu kufika upwani, Wanapwani walikuwa wakizungumza lugha zao za pwani, mwingiliano uliojitokeza baina ya Kiswahili na lugha hizo za upwa wa Afrika ndio unaothaminiwa kama lugha ya Kiswahili (Wikipedia 2009). Waarabu hao walikuwa na lengo la kushughulikia uchuuzi na biashara, dini miongoni mwa nyingine.

Lufumbira ni lugha ambayo chimbuko lake halijatambuliwa kwa bayana ingawa kuna wataalamu ambao wamejaribu kutoa fasili pamoja na chimbuko la lugha ya Lufumbira. Festo (2012), alitambua kuwa Lufumbira ni lugha ambayo inatumiwa hasa na wengi wa wanaraia wilayani Kisoro wajulikanao kama Wafumbira. Wafumbira hawa hutumia lugha hii katika kila shughuli wanayoishughulika wilayani mwao. Mbali na wilaya ya Kisoro, pia kuna watu katika wilaya jirani wanaotumia lugha ya Lu.fi.unbira katika shughuli mbali mbali maishani, wilaya hizi ni pamoja na wilaya ya Kabale, wilaya ya Rubanda, wilaya ya Rukiga, wilaya ya Rukungiri pamoja na wilaya ya Kanungu. Hata hivyo, nchini Rwanda pamoja na Burundi kuna matumizikamili ya Jugba ya Lufumbira katika shughuli fulani ingawa sio lugha yao ya kirasmi (Deku 2011).

Ukuaji, maendeleo pamoja na matumizi ya lugha ya Kiswahili yalijitokeza na athari bainifu za kisarufi kama vile: fonolojia, mofulojia, sintaksia pamoja na semantiki. Fonolojia Hujishughulisha na uchambuzi wa mfumo sauti zinavyotamkwa na kuathiriana katika lugha. Kila lugha ina mpangilio (utaratibu) wa sauti au vitamkwa ambao unatumika katika kuunda au mofimu (kipashio kidogo kabisa chenye maana katika neno, kwa mfano: mtoto-- watoto,

Kitiviti. Katika suala hili, vipashio m,ki vinadhihirisha umoja ilihali wa,vi vinadhihirisha wingi.

oflojia (Sarufi Maumbo) ni aina ya sarufi ambayo huchunguza maumbo mbali mbali ya mameno yanayotokea katika lugha yameumbwa namna gani. Kwa mfano: umbo ambalo iiidhhi halibadili maana ya maneno kama vile **gali** ghali, tofauti ni /hi. Kwa suala hili, ii **aimbira** ilirejelewa kama Jugba kongwe ilibali Kiswahili kirejelewa kama lugba change **iami** Kiswahili kimeanza kujitokeza na kutumiwa katika jamii za Wafumbira juzi juzi, na **iry** basi utafiti huu ulibainisha athari za maumbo ya kimofolojia pamoja na maumbo ya **iifoolojia** ambayo ilitokea baina ya matumizi ya lugha hizi mbili.

Uuli kama ulivyojadiliwa hapo juu, ulidhirisha jinsi maumbo ya maneno mbali mbali yaavyoathiriana katika lugha husika, maana ni kuwa iwapo maumbo ya lugha moja **aeingilia** maumbo ya lugha nyingine, basi ndipo athari bainifu zinavyoweza kujitokeza, na **iahrvyo**, katika mtazamo huu na malengo ya utafiti, tulifanya maakisio na usuli huu kwa iachunguza athari ya maumbo ya lugha ya Kiswahili katika msamiati wa lugha ya Lufumbira. **12 Sala** la utafiti

ingarwa Kifumbira kililejerewa kama lugha kongwe, lakini **pia** misamiati yake ilianza kupoteza **!C3!l!MO** ya msingi, hata hivyo kuna misamiati ambayo imeingilia lugha ya Kifumbira ambapo **!~anwarimisamiati** hii ilikuwa haitumiwi katika lugha ya Kifumbira, hata hivyo kuna **msamiati** ambayo imeitoweka na leo haitumiwi katika mawasiliano ya Jugha ya Kifumbira. Ni **ijF4a•sa na hali** kama hii ambayo ilimsukuma mtafiti kutaka kuchunguza athari ya maumbo **a** lugha ya Kiswahili katika msamiati wa lugha ya Lufumbira.

13 Malengo ya utafiti

tafti huu ulikuwa na lengo la ujumla na malengo mahususi kama ilivyoonyeshwa hapa chini: **13.1**
Lengo la ujumla

Uafi huu ulilenga kubainisha athari ya maumbo ya Kiswahili katika msamiati wa lugha ya **ts** **11ti-ta**. Utafiti huu ulichunguza juu ya athari za maumbo ya kimofolojia pamoja namaumbo ya **iifoolojia**.

132 Malengo mahususi

Uafit huu ulijikita kuchunguza:

- i Kutambua jinsi athari za maumbo ya zinavyojitokeza baina ya Kiswahili na **Lufumbila**.
- ii Kubainisha njia za kukabiliana na athari za Kiswahili katika msamiati wa Lufumbila.

14 Maswali ya utafiti

Ut:!!fiti **mm** uliongozwa na maswali yafuatayo:

- i Nijinsi gani athari za maumbo zilivyojitokeza baina ya lugha ya Kiswahili pamoja na msamiati wa Lufumbila?
- a.. ~ njia zipi zilizoweza lrutumiwa katika lrुकabiliana na atbari za manmboya Kiswahili katika msamiati wa lugha ya Lufumbila?

L5 Upeo wa utafiti

iaala utafiti huu, tulishughulikia athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lu:fumbila.

15.1 Upeo wa wakati

U'afiti huu ulishughulikiwa katika kipindi cha miezi mitatu.

L1-2 Upeo wa kijiografia

Uta:fiti huu ulishughulikiwa wilayani Kisoro kwa kuwa ndiyo wilaya yenye wengi wa **wazungumzaji** wa Jugha ya Lufumbila.

1.6 Umuhimu wa uta:fiti

Utafiti huu una umubimu kwa mta:fiti, serikali na jamii. Kimasomo, uta:fiti huu baada ya kukamilika, ulisaidia katika kuondoa yale makosa ya kisarufi ambayo yamekuwa yakijitokeza baina ya wazungumzaji pamoja na waandishi wa lugha hizi mbili, yaani: Kiswahili na Kifumbira. Vile vile, uta:fiti huu utapunguza kiJe kiasi ambapo mwathiriano baina ya lugha hizi mbili umekuwa ukijitokeza.

Ul:afi:ti huu pia ulisaidia katika utambuzi wa jinsi lugha hizi mbili zote zinavyoweza lrutumika **katika** jamii huku zikinufaisha watumiaji kwa njia isiyokanganya lugha nyenzio. Utafiti huu tena unaweza kuwasaidia watu kama wanafunzi na watafiti wengineo kusoma matini yangu

iama marejeo yao. Kadhalika, utafiti huu ulimwezesha mtafiti kuhitimu shahada ya ualimu **iala** chuo kikuu Kabale.

Im. Di kwamba utafiti huu, unaweza kurejelewa kama chombo mwafaka cha kuimarisha mawasiliano baina ya wanajamii.

Bla shaka, utafiti huu unaweza kufanya kama chombo cha kukuza ustadi wa kusoma pamoja ma **iuandila** **misamiati** iliyoimo katika lugha hizi mbili, Kiswahili na Kifumbila na hata hivyo **hli** **iinarweza** kumpa imara mzunguzaji yeyote ule anayezungumzia na kujitambulishia mbele ya wau

IK.1ii3: gjnJa utafiti huu ulipendekeza njia kadhaa zinazoweza kukiwezesha Kiswahili kuenea wlayani Kisoro nchini Uganda kwa ujumla

1.7 Changamoto za utafiti:

Kam. harakati za kufanya utafiti, mtafiti anaweza kummbwa na changamoto zifuatazo:

Jaga la virusi vya corona lilitatiza shughuli za ukusanyaji wa data zilizotarajiwa kutumiwa **iala** **kukamilisha** utafiti huu, vile vile, masharti ya wizara ya afya nchini Uganda yalikabili **saa** harakati za utafiti huu, lakini mtafiti alizingatia utaratibu wowote ule uliotekelezwa na **senkali** pamoja miili ya afya ili kukabiliana na virusi vya iorona.

K wanza ni kuwa huu ni utafiti ulimbidi mtafiti awe na marejeleo ya kitaalamu au ni kwamba huu ni utafiti ulitegemea wahojiwa wenye maanifa kuhusu taaluma za kiisimu, utafiti huu ulikabiliwa na tatizo hili kwani ilikuwa ni vigumu kuwapata wataalamu wa isimu iii washiriki **katika** kuhojiwa pamoja na kutoa data zilizosaidia katika kukamilisha utafiti huu uliolenga kubainisha athari ya maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbira

Changamoto nyingine ni kuwa waliotarajiwa kuhojiwa katika utafiti huu, walikuwa na maarifa finyu juu ya maswali yaliyowaulizwa kuhusu athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila.

Vile vile. utafiti huu ulikabiliwa na uhaba wa marejeo yaliyositahili kutumiwa katika **ukamilishadata** za utafiti huu, utafiti huu ulikuwa na uhusiano mkubwa na taaluma ya kiisimu, na hivyo ni kuwa marejeo ya kiisimu huwa ni machache sana ambapo na katika utafiti

f:.....l iliknwa vigumu kupata marejeo yenye uhusiano na mada pamoja na malengo ya uta:fiti **in**

Pa mi lwamba kulikuwa na ukosefu wa pesa ambazo zilisitahili kutwniwa katika unuzi wa **fa**
vyak:akusanya data, uchapishaji wa makala ya wahojiwa, uchapishaji wa pendekezo pamoja na
uchapishaji wa tasnifu.

afiti huu ungefanywa kwa kutumia Kiswahili tu, lakini kuna watafitiwa wa utafiti huu ambao
htaraireza kuwa na umilisi wa kuzungumza Kiswahili tangu mwanzo hadi mwisho wa t=ta
gumzo,hiki kilimbidi mtafiti kutumia njia ya tafsiri ili kukamilsha utafiti huu.

SURA YA PILI

MAPITIO YA MAANDISHI.

20 Utangulizi

W ataalumu wengi wamefanya tafiti mbalimbali kuhusu lugha vipindi na athari zao kwalugha yaagine. Hata hivyo ari ya somo hili ni ya kuchunguza athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbira lakini kwa kuakisi katika kazi hizi zote zilizoandikwa, hakuna ile iiryozumngumzia athari za manmbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbira katika viwango **a** mofolojia na fonolojia. Hata hivyo tumeyatilia maanani yote yaliyoandikwa kuhusu mada mu ya utafiti.

21 Yaliyoandikwa kuhusu jinsi athari **za maumbo** zinavyojitokeza baina ya lugha mbili Ogechi (2005) katika somo lake lilobainisha ukatazaji wa misamiati katika lugha za pwani, ianza alifafanua ukatazaji, na anasema kuwa ukatazaji ni mbinu ya kufupisha maneno kwa **idodoshasilabi** moja au zaidi.

wangi na Mukhwana (2011) nao walisema kuwa ukatazaji nimbinu ya uundaji wa maneno mayohusu ufupishaji wa maneno au vifungu vya maneno. Neno lililokopwa huhawilishwa **iisha** hukatwa. Maelezo ya wataalamu hawa yaliendelea kudhihirisba kuwa ukatazaji huweza itolea mwanzoni, kati au mwishoni mwa msamiati wowote ule. Pia walisema kuwa lugha ya Kiswahili ina maneno yaliyokatwa. Kutokana na mifano hii ni bayana kuwa maneno haya yalifanyiwa ukatazaji awali (Mkena Mume) na ukatazaji tamati (Bw. na Bi.). Maana ya maneno **yalry** okatwa na leksemu.

Somo lake Ogechi (2005), lilikuwa muhimu sana katika utafiti huu, kwa kuwa uchunguzi wake ulibaini ukatazaji ulivyoweza kujitokeza katika lugha, za pwani, hata hivyo utafiti huu wa Ogechi (2005), ulitoa mifano kama ilivyoonyeshwa bapo juu, tofauti iliyobainishwa na utafiti buu wetu ni kwamba, utafiti wake Ogechi (2005), haukutaja mifimo ya lugha zile katika upwa zilizoshughulikwa katika suala kama alivyolifafanua hapo juu, lakini tulipofanya ulinganuzi katika somo hili letu, kwanza tulitambua kuwa hali hii ya ukatazaji, husababisha athari za iimofolojia ambapo muundo wa neno hubadilika sana kuliko ulivyokuwa awali.

Kaka utafiti huu wetu tulibainisha kuwa nao ukatazaji hujitokeza baina ya maumbo ya Kiswahili katika misamiati ya Lufumbira, na tulitambua kuwa kuna maumbo ya Kiswahili ambayo hukatizwa ili kuibuka ili kuibuka na misamiati yenye kuleta maana baina ya watumizi

a lugha hizi mbili, ifuatayo ni mifano ya maneno ambayo hukilizwa katika Kiswahili na **izdish** wa katika Lufumbira:

J»f-wbir.t	Kiswahili
1. Amenyo	Meno
2 Igitanda	Kitanda
3. Fungula	Fungua
4. Akazi	Kazi
< Isaha	Sitnu
6.. Imbaho	Mbao
- Isimn	Simu
S imeza	Meza
a Umwana	Mwana
1 Ichuma	Chuma

iala mifano iliyotolewa hapo juu, ni bayana ku:wa matmnizi ya Kiswahili huwa na athari za **±mofoloji**apamoja na athari za kifonolojia, yaani: kwa upande wa kirnofolojia, kuna viambishi **EMS** vilivyoambatanishwa katika mwanzo wa neno la Lufumbila na kuondolewa katika 1 annoya .Kiswahili. Katika mifano ya maneno iliyotolewa hapo juu, viambishi awali **irvyoambatanishwa** katika maneno ya Kifumbila, huwa viliwakilisha umoja wa maneno **ianka** Lufumbira huku yakiwakilisha umoja katika lugha ya Kiswahili. Hata hivyo, utafiti huu lirwakilisha athari za kifonolojia zinazojitokeza baina ya Lufumbira pamoja na lugha ya Kiswahili.

Kwa upande wa kifonolojia, utafiti huu ulibainisha foni zilizowakilisha athari za maumbo ya iiswahili kwa msamiati wa lugha ya Lufumbira, foni hizo ni pamoja na zifuatazo:

a LLhu}

CCF'uc:r- (1 %7), katika uchunguzi wake kuhusu lugha ya kwanza (L1) pamoja na lugha ya pili

L2) ilieleza kuwa matatizo yanayojitokeza mtu anapojifunza L 1 na L2 ni jambo la kawaida **t mi ea** kabla ya mtmnizi lugha kuzoea matumizi kamili ya kanuni za lugha ya pili. Alieleza **iamba, kuna** tofauti kati ya makosa na matatizo. Kwake Corder, makosa ni matatizo yamaryotokana na utendaji na hayana ruwaza yoyote na yanaweza kutokea kwa hali zozote. Aidha, **kulingana** naye Corder makosa hayana uzito katna vile matatizo kwa sababu tnatatizo yaldhihirika kwa kuzingatia umilisi wa lugha. Katika maoni kama yalivyotolewa na Corder

967) yalidhihirisha kuwa matatizo yanajitokeza mtu anapojifimza lugha ya pili, katika " f₁gmi huu wetu, Kiswahili lugha ya Kiswahili ilirejelewa kama lugha ya pili huku

aibla ikirejelewa kama lugha ya kwanza, hata hivyo, katika uchunguzi huu wetu **iiiishwa** kuwa kuna matatizo ya kimofolojia katika lugha ya Kiswahili ambayo **aidihuhinka** kuwa yanaathiri maumbo ya Jugha ya Lufumbila. Aidha matatizo haya **iaihhirka** kuwa yanajitokeza Wafumbila wanapojifunza lugha ya Kiswahili. Vile vile, **marazo** haya yalidhihirika pamoja na kuthibitishwa kutoka katika hojaji zilizojazwa na **.. iila** ambao walijiamini kuwa wao wanajua misamiati ya Kiswahili.

•=(19'4) alitafiti kuhusu athari zilizotokana na LI zilizodhihirika katika uandishi wa insha **a ~** Yeye alishughulikia makosa ya kimsamiati, tahajia na pia sarufi. Katika utafiti **aie** Were alitambua kwamba kuna ile hali ya wanafunzi kujumlisha sheria na pia **iaiaisha** kutoka LI hadi L2 ambayo ni Kiswahili Sanifu. Hata kama ulinganifu upo, utafiti **aie** haukufanywa kwa kulinganisha athari za maumbo ya lugha ya Kiswahili kwa maumbo **a** Lfumbila. Aidha utafiti huu ulivyofanya **maakisio** na uchunguzi wa Were (1994), **uirambua** kuna athari za maumbo ya Kiswahili ambazo hujitokeza katika msamiati wa **Laibira**. Utafiti huu uhl[>]ainisha athari za kitahajia ambazo zimeanza kutumiwa na **aafunzi** Wafumbila katika ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili, jambo hili lilithibitishwa na

Tu. ^gāO_{tuatayo}.

Masebo na Nyangwine (2008), walieleza kuwa lugha ya Kiswahili imeingiliana sana na lugha **mmgie** za Kibantu. Kwa kuwa lugha ya Kiswahili ni ya pili **katka** jamii nyingi za kibantu, **Bhan** ya lugha ya kwanza inaonekana sana katika matamshi. Mara nyingi kama tutasikia mtu **aaogea** lugha yetu, na mara moja tukagundua kuwa ni mgeni wa lugha hiyo, sababu **mawapo** inaweza kuwa, kwamba anakosea kuweka tofauti za kifonimu au kialofoni **zmazohitajiwa**, au anaingiza taratibu za fonolojia za lugha yake **ambazo** hazimo katika lugha **aaryojifunza**. Hata lugha ambazo zina uhusiano wa kindugu zinaweza kutofautiana katika **f** otofauti ya kifonolojia. Uchunguzi wa Masebo na Nyangwine (2008) ulikuwa muhimu **saa iatika** uchunguzi huu wetu kwani ulibusiana na jinsi lugha ya kwanza na lugha ya pili **zmaryoweza kuathiriana**, lakini kuna tofauti iliyobainika katika tafiti hizi mbili, kwani, utafiti ~ Masebo na Nyangwine walijumuisha lugha za Kibantu ilihali utafiti huu wetu ulilenga ~ mbili tu, yaani: Kiswahili na Lufumbila, lakini maoni yao yalituongoza sana katika **!hf ai isha** taratibu za kifonolojia za lugha ya Kiswahili pamoja na Lufumbila.

Kazi ya Schane (1973) ilitusaidia sana kuelewa kwa undani dhana za kifonolojia pamoja na **I<** **11fulojia** ambazo zilirejelewa sana katika utafiti huu. Hata hivyo, uchunguzi wake Schane

1973) ulisaidia sana katika kubainisha maumbo ya lugha mbali mbali, tuseme vile kazi yake **imsadia** sana katika kubainisha dhana za muundo mwafaka wa silabi, na dhana zilizosaidia **IDch** **tmofimt:iana** kisifa kadri ilivyowezekana

O;.:5:i fun o:lifaidika pia na kazi ya Meinhof (1973) ambaye alichunguza fonolojia za lugha **mai** mtali za Kibantu. Alieleza mfumo mzima wa Mame Bantu ambao uliipa kazi hii **meieieo** kuhusu mabadiliko ya maneno katika Kiswahili na Lufumbila yakilinganishwa na **mameno** katika Mame Bantu.

fii:euw:aigi (2010) alitoa sifa bainifu za fonimu., miundo ya maneno pamoja na mifanyiko ya **iimiojia** katika Kiswahili Sanifu. Aidha alieleza maswala yanayohusiana na Mame Bantu. **iani** rote zilikuwa kama mwongozo katika kazi yetu iliyoshughulikia athari za maumbo

isahili kwa msamiati wa Lufumbila.

22Yiyandikwa kuhusu njia za kukabiliana ma athari za maumbo baina ya Kiswahili jana msamiati wa Lufumbila:

uies Martin (2014) katika utafiti wake uliohusu "uchanganuzi wa athari za kigisu katika **gia** ya mazungumzo kwa Kiswahili, miongoni mwa wanafunzi wa shule za upili, mfano wa **iaa ya Mbale** ncbini Uganda" alilenga kuchunguza athari za lugha **ya** Kigisu kwa marasilano ya Kiswahili. Pia, mtafiti Mulei alipendekeza kuwa lazima pawepo mikakati ya **aiablana** na athari za lugha ya kwanza kwa lugha ya Kiswahili, pia Mulei alipendekeza **ia** lazima serikali ibainishe kanuni za kuifundisha lugha ya Kiswahili tangu shule za msingi ma zaidi ili kupunguza m wingiliano wa lugha baina ya wanafunzi katika shule za upili.

afii wake Mulei Martin (2014), ulitufaidi sana kwa kuwa ulichunguza juu ya kuathiriana **ia** **hegha** mbili tofauti, Kiswahili na Kigisu, kutofautiana kwa tafiti hizi mbili kulidhihirika **iai ya** Kiswahili na Kigisu pamoja na Kiswahili na Lufumbila, lakini mapendekezo yake **Mies** yalitufaidi sana kwani, mapendekezo yake yalikuwa muhimu sana katika uchunguzi huu emu **iwani**. utafiti huu ulitambua kuwa serikali ina mchango mkubwa katika uundaji wa **miakati** pamoja na mfumo yeyote ile inayoweza kuakisiwa na wasomi wa lugha mbili au mad **Mongoni** mwa njia ambazo zimetokelezwa na serikali, ni pamoja na ulazimishaji wa **fdishajiwa** lugha ya Kiswahili katika kidato cha kwanza pamoja na kidato cha pili katika **side** za upili, hiki kilichangia sana katika kutofautisha dhana pamoja na rnisingi ya lugha mbili **i** **Kiswahili** na Lufumbila.

Genge Aggrey Were-Mwaro (2000) katika utafiti alioufanya kuhusu uundaji wa istilahi za is:::!! **!3** Kiswahili, (Chuo Kiku cha Egerton, Kenya), aligundua kwamba istilahi za isimu mazpendekezwa ama kuundwa na baadhi ya watu binafsi na vyombo vya kukuza lugha, ni

zairangocha chini. Hata hivyo, utafiti wake ulijaribu kupendekeza kuwa istilahi ambazo rmeehitajika kuundwa pamoja na kukuzwa ili kutumika katika jamii, zingejadiliwa na kamati za **aaalamu** wa lugha fulani zinazotumika katika jamii lengwa, vile vile, alibainisha kuwa siizhizo hazina usayansi, na hazisadifu kwa walengwa, huenda zikahitaji ushibisbo siko **ma soi** ili zikasisi vilivyo sifa za dhana zinazoziwakilisha. Pia katika utafiti huu alioufanya **Geege** (ameshatajwa), alipendekeza kuwa ni dhahiri pia kwamba Kamusi Sanifu ya Isimu na ~ (IL"XI, 1990) itabidi irekebishwe na kuandikwa upya.

Zari uliofanywa na George Aggrey Were- Mwaro (2000), ulitofautiana na utafiti huu wetu, **ram** **afiti** wake George ulihusiana na uundaji wa istilahi mpya katika lugha ilihali utafiti

ma **enu** ulihusiana na athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila, lakini **maedekezo** yake George yalikuwa muhimu katika utafiti huu wetu l-wa kuwa mapendekezo iwolewa na George yalikuwa muhimu sana katika utafiti huu wetu, kwani utafiti wetu eduakuwa athari za maumbo ya lugha mbili: Kiswahili pamoja na Kifumbila zinaweza tailrwa na kamati za wataalamu wa lugha hizi mbili ili kukabili au kupunguza kiasi cha iuahirana baina ya lugha ya Kiswahili pamoja na Lufumbila.

- **iiatab** na Sabbah (2008), walifanya utafiti juu ya uchaguzi wa lugha katika kuandika uabe mfupi wa simu za kiganjani kwa wanachuo wa Chuo Kikuu cha Jordan. Dhamira kuu **a zfrti** huo ilikuwa ni kuchunguza muundo wa kisumu na kisumu jamii wa kubadili misimbo lbc ya Kia:rabuna Kiingereza katika kutuma ujumbe kwa kutumia simu za kiganjani kama

youmiwa na wanafunzi hao. Pia walichunguza mgawanyo wa vijenzi vya kisintaksia.

Maioya utafiti huo yalionesha kuwa ubadilishaji misimbo kati ya Kiingereza na Kiarabu ia mi tofauti sana. Aidha, ubadilishaji misimbo kwa njia hii ya mawasiliano hutumika kama mikaiati wa kimawasiliano kwa kurahisisha mawasiliano na kupunguza vipingamizi vya lugha keja na kuimarisha utambulisho wa kitabaka. Pia, matokeo hayo yalionesha kuwa sababu **ia** za iubadili misimbo baina ya Kiingereza na Kiarabu ni urahisi na wepesi wa kuandika iwa Kingereza na udogo wa nafasi/maneno (160) ya kuandika kwa Kiarabu.

imia jufanya maakisio na utafiti huu wa Al- khatib na Sabbah (2008), tulibainisha tofauti **ia** ya **afiti** hizi mbili, kwani utafiti huu wetu ulilenga kubainisha njia za kukabiliana na atbari **ma mambo** ya Kiswahili na msamiati wa Lufumbila, ilihali wao walilenga kufanya uchaguzi **a igha** katika kuandika ujumbe mfupi wa simu za kiganjani ambapo walibainisha matumizi **a** tadilishaji misimbo kama mojawapo wa njia za kurahisisha suala hilo. Utafiti huu **rde** **44MA** ubadilishaji wa ubadilishaji misimbo kama kitendo cha mtu anayezungumza lugha

ilia iuma lizatungo kwa lugha nyingine ambayo ni tofauti na aliyoanzia kuzungumza. Utafiti em **ulimufaikasana** kutokana na njia hii, kwa kuwa ulitambua kuwa ubadilishaji msimbo **amareza** kutumiwa kama mojawapo wa kutoa maelezo kwa Wafumbila wanaotumia lugha misir **Kiswahili na** Lufumbila juu ya jinsi wanavyoweza kuepukana na athari baina ya lugha ya iiswahili pamoja na Lufumbila.

Lasesa (2011), alichunguza 'Athari za Lugha ya Kisukuma Katika Kujifunza Kiswahili' . **Hiau alisema** kuwa kuna haja ya kufanya tafiti za kina zaidi za kubainisha athari za lugha za **E:La,** btika kujifunza Kiswahili na mbinu za kuwasaidia wazungumzaji wa lugha mama za **tau** wanaojifunza lugha **---** ya Kiswahili. Kutokana na uchunguzi wa Lusesa (2011), alilenga **iaisha** jinsi lugha mbili zinavyoweza kufumlishwa bila lugha moja kuathiri lugha **ur...Ei@!-C** Udmnguzi wake Lusesa (2011), uJil-uwa mubimu sana katik:a utafiti huu wetu, kwani **er, f '!?!Zia** juu ya athari huku na uchunguzi huu wetu ulichunguzia juu ya athari, ila kuna &:::5icczilizobainishwa baina ya tafiti hizi mbili, tofauti ya kwanza ni kwamba uchunguzi wake **Lassa allengakubainisha** Athari za Lugha ya Kisukuma Katika Kujifunza Kiswahili ilihali **nmgnuzi** huu wetu ulilenga kubainisha athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa **Luibila**. tofauti nyingine ni kwamba, Lusesa alilenga kubainisha jinsi lugha mbili **mayoweza** kutumiwa bila lugha moja kuathiri nyingine, ilihali katika lengo hili katika lengo **zi** mallenga kubainisha njia mwafaka za kukabiliana na athari za maumbo ya Kiswahili kwa

msamiati wa Lufumbila.

aii huu ulithamini kuwa maoni kama yalivyojadiliwa hapo juu ni yenye uhusiano mkubwa ma **somo** hili letu, aidha kuna tofauti zilizobainishwa kati ya utafiti huu wetu pamoja na tafiti **mine** zilizofanywa na watafiti wengine, pia zilirejelewa sana pamoja na kutumiwa sana **bci;a** **ubainishaji** wa data zilizochangia katika kukamilisha uchunguzi huu uliolenga **ll:faj.tisba** a,thari za maumbo ya lugha ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila.

SURA YA TATU MBINU

ZA UT AFITI

30Uagulizi:

S:::E: b ilihnsu ukusanyaji pamoja na uchanganuzi wa data.

\$c:cz:ciliroa mwongozo wajinsi utafiti ulivyofanyika tangu mwanzo hadi kukamilika.

3.1Eneo la utafiti.

5emu hii ilihusu mahali ambapo utafiti ulifanyika.

Zar iau ulifanyiwa wilayani Kisoro.

aisa kutoka shule kama vile: St. Gatrude SS, Muhabura Shine, Kisoro Vision High **5c1** zlitumiwa katika utafiti huu uliolenga kubainisha athari za maumbo ya Kiswahili kwa **msamai** wa Lufumbira

5.7**iu** za ukusanyaji wa data:

1--ci c:rbinu na vifaa mbalimbali vilivyotwniwa na mtafiti katika harakati zake za kukusanya c:::a:2 **t:aib** utafiti. Mtafiti alitumia mbinu ya hojaji, matumizi ya maktaba pamoja na **mapanokama** zilivyodhihirishwa hapa chini.

=21 Hojaji:

icy mi orodha ya maswali ambayo hunlizwa kwa wahojiwa binafsi ili kukusanya data **mazusiana** na mada fulani ya k:utafiti.

vai alitumia mbinu hii kwa kuandika maswali kwenye makaratasi iii kukusanya data. **N=h~**

ilianmakutumia mbinu hii kwa kuwa ilimsaidia kukusanya data nyingi katika muda **mache**

~ rile mtafiti aliamua kutumia mbinu hii kwa. kuwa watafitiwa wengi walikuwa hawana **muia** wa kutosha na kwahivyo walijaza makaratasi hayo wakipata muda .

322**Manumizi** ya maktaba:

aci pia alitumia machapisho ya mak:itaba akiya1inganisha na mada yake ya utafiti ili kupata **aa** **za** iukamilisha utafiti wake.

3.2.3 Mahojiano:

Maam ni njia ya kuuliza maswali uso kwa uso au simu kwa simu kwa lengo la kukusanya **am** **zmazolenga** kukamilisha lengo fulani.

3.3 **Aratibu** wa kukusanya **data**:

Afi aliwatembelea wakuu wa shule na kupewa mwongozo alioufuata kuwapata wahojiwa.

Maia ya kupata mwongozo huu, basi aliwaalika na kuwakuta ili wamjibu maswali

icwauliza huku wakiwa na rnhusa kutoka kwa wakuu wa shule.

are **alichagua** **aratibu** huu kwa kuwa hataki kusumbua mipango ya shule huku wakiwa **iaia** **shughuli** zao.

3.4 **Amia** na uteuzi wa sampuli

fr alitarajia kuwatumia wahojiwa arobaini na watano (45) wakiwemo walirnu watano (05) **ma** **aafunzi** kumi (10) kutoka kila shule **laki**:ni mwishowe aliisbia kwa kuwahoji wahojiwa **siEi zi m** **watao kama** wali"-yodhihirisbwa katika jedwali zifuatazo:

Ji:;e;:a:Sl: 1: Lililoonyesha wahojiwa waliotarajiwa kuhojiwa:

SH LE	WALIMU	WANAFUNZI
S Garude SS	05-03	10-06
iabura Shine SS.	05-03	10-04
ion High Sch Kisom.	. 05-04	10-05
lala	15-10	30

Metal la 2: Lililoonyesha wahojiwa ishirini na watano (25) waliopatikana:

SH LE	WALJMU	WANAFUNZI
Sr <u>Garude</u> SS	03	06
<u>4aura</u> Shine SS .	03	04
H igh Sch Kisoro.	04	05
:t-t-	10	15

aau za wahojiwa fulani kutochangia katika uchunguzi huu, ni pamoja na kutowapata juu masharti ya shule kufungwa, wahojiwa kutokuwa na maarifa kuhusu data zilizokusudiwa i; ., **a** ma wahojiwa fulani kukataa kuwa wao hawataki kuchangi.

-5. !;ah"ki;shaj1 wa ubora:

IS2.z **ba:ada**. ya kutoka uwanjani kukusanya data, hoja zilirejelewa ili kuhakikisha k wamba data r; atana na mada ya utafiti uliolenga kubainisha athari za maumbo ya Kiswahili kwa msan aniwa Lufumbira.

~ **Udmnbuzi wa data:**

mra wahojiwa wa somo hili walikuwa wanafunzi waliojifunza lugha ya Kiswahili au hata aimu wa lugha, lakini hawakutaja data zao katika Kiswahili peke yake, walichanganya **isahili**, Kiingereza pamoja na Lufumbila, lakini baadaye, mtafiti alichanganua lugha hizi , amoja ma kuzitafsili kwa lugha ya Kiswahili kama lugha ya utafiti.

SURA YANNE:

UCHAMBUZI NA UWASILISHAJI WA DATA.

4.0 Utangulizi:

Sara **i** inahusiana na data zilizokusanywa, uchambuzi pamoja na uwasilishaji wa data. Data ~ tllZfui hnu zilikusanywa kulingana na malengo pamoja na maswali yaliyouongoza utafiti ~ **u** mak:ngo hayo yalikuwa ni pamoja na kubainisha athari za maumbo ya Kiswahili kwa **msan an** wa Lufumbi la pamoja na njia za kukabiliana na athari za maumbo ya Kiswahili kwa **msa aiwa** Lufumbila.

aha data zilizobainishwa katika utafiti huu, zilibainishwa kulingana na malengo haya, kwa **e data** za lengo la kwanza ziligawanywa katika vipande viwili vikuu, yaani: data **zi hs** athari za maumbo ya kimofolojia pamoja na data zilizohusu athari za maumbo ya **... n cijia**, hata hivyo katika data za utafiti huu ni pamoja na njia zilizobainishwa juu ya jinsi ~.t::ri zinavyoweza kukabiliwa au njia zinazoweza kutumiwa iii kuepukana na athari za **ma moya** Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila.

Dara zilizokusanywa kuhusu athari za maumbo ya Kiswahili kimofolojia kwa msamiati **a .aimbila:**

4.ia ya kuwasilisha data zilizohusu athari za maumbo kimofolojia ya Kiswahili kwa **msamatiwa** Lufumbila, utafiti huu ulitambua maana ya mofolojia, na mofolojia ilibainishwa **ima** mi maluma inayohusiana na muundo wa maneno pamoja na uhusiano uliopo baina ya **mamemo** hayo pamoja na maneno mengineyo.

iaia data zaupande wa athari za maumbo ya kimofolojia ya Kiswahili kwa msamiati wa **Lafutla**. utafiti huu ulitambua kuwa mofolojia huwa ni jambo panasana, na hivyo uliamua **lii.. cp:-U** jun ya njia mbili tu zilizowakilisha kuwa maumbo ya Kiswahili huathiri sana **.. 21 ·W iwa** Lufumbira. Kiswahili kilibainishwa kuwa na athari za kimofolojia katika njia ya **amdsiipamoja** na uzungumzaji miongoni mwa wanafunzi Wafumbila wanaoshughulikia smo la Kiswahili katika shule za upili wilayani Kisoro, vile vile, athari za maumbo ya **K'-s-L;:likwa** msamiati wa Lufumbila, zihbainika sana kuwa ni zaidi kuliko wale wanafunzi **a kanjeya** Kisoro.

..u_i Kapitita njia ya uandishi:

ta njia ya uandishi, utafiti huu ulibainisha kuwa maumbo ya Kiswahili kimofolojia **liia'zi** ! sana msamiati wa Lu:fumbila ambapo uJibainisha kasoro zinazojitokeza kati ya **furzi**Wafumbila wakati wa uandishi wa kazi za Lufumbila, wanafunzi hupotoshwa na **mamboya** Kiswahili ambayo wameianza sasa kuishughulikia katika masomo yao badala ya **imaa** kwa ule uandishi wa misamiti ya awali katika Lufumbila, ifuatayo ni mifano ya maneno **airy owakilisha** athari za uandishi zilizobainika kati ya wanafunzi wafumbila wanaojifunza **gha** ya Kiswahili:

Mfano ya maneno

Sehemu zinazowakilisha kuathariana:

- 1 Barua badaJa ya Ibarua {kiambishi awali na konsonanti ya mwisho}
- 2 Ikalamu badala ya Ikaramu {kiambishi awali na konsonanti za kati}
- 3 Mbaavu badala ya Imbavu {kiambishi awali na konsonanti za kati}
- 4 Munyama badala ya Inyama {konsonanti ya awali na kiambishi}
5. Kibiriti badala ya Jkibiriti {kiambishi}
- 6 Shuli badala ya Ishuri {kiambishi}
7. Muchungwa badala ya umuchungwa {kiambishi }
8. Matofari badalaya Amatafari {kiambishi}
9. Kori badala ya Jkoti {kiambishi na konsonanti}
10. Ikitanda badala ya Igitanda {viambishi awaJi}
11. Bbasi badala ya lbasi {viambishi awali}
12. Chuppa bad.ala ya Ichupa {viambishi na kousonanti}

iatika mifano iliyotajwa hapo juu, ni pamoja na mifano ya athari zinazojitokeza katika wwanafunzi ambao wanaathiriwa na maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila. Katika njia ya maandishi pia, utafiti huu ulibainisha kuwa kuna makosa yanayojitokeza katika **sandishi** wa tahajia za misamiati ya Lufumbila, uchunguzi huu ulitambua kuwa hasa wanafunzi **ambao** hawana uasili wa wafumbila hukosa tahajia yenyewe na kuandika ziJe tahajia zenye ahusiano na maumbo ya Kiswahili sarufi, maumbo haya yalichunguzwa na utafiti huu pamoja **a** kubainishwa kuwa maumbo hayo si Kiswahili sanifu wala sio Lufumbila sanifu, mifano ifuatayo **ilihakikisha** kwamba kuna athari za kitahajia zinazopatikana katika kazi za wanafunzi wafumbila kwa ajili ya mwingiliano wa maumbo ya Kiswahili.

UT inayoonyesha athari za kitahajia zinazotokana na mwingiliano wa maumbo ya

li:ia::dlili katika msamiati wa Lufumbila:

Mi5 ya maneno

Athari za maumbo ya Kiswahili kwa Kifumbila

L Bamwa	kimofolojia [kons.[wa]
∴ Ikalamu	kimofolojia [i] [kons.[la]
∃ Mbaavu	kifonolojia[a:]
± Munyama	kimofolojia [irabu [u]
5 Kmiriti	kifonolojia [kons. [bi]
Shuli	kifonolojia [kons. [li]
- Mndmgwa l:..	kimofolojia [irabu [u]
Matorari Korti	kifonolojia [kons.[ri]
Ilinmda	kimofolojia [kons.[r]
IL:ahasi	kifonolojia [irabu.[i]
12..Gmppa	kimofolojia [kons. [Bb]
	kimofolojia [kons.[pp]

ha tafiti huu uligungua kuwa maneno kama yalivyotajwahapo juu huwa yanabeba kasoro ma **andishi**wa kitahajia, lakini kwa ajili kwamba wanafunzi huwa wanakosa maarifa ya **&xsy -c** knhusu lugha hizi mbili, huathirika iwezekanavyi, uchunguzi huu ulitambua kuwa

menohayo huwa yananasitahili kuandikwa kama ifuatavyo.

L I1mua

~ Ilraramu

.. hnbavu

Iyama

Iibiriti

6.Ishuri

Umuchungwa S..

Amatafari

9 Hkoti

.. Igitanda

Libasi

I2 **Ichupa**

4 .1.2 Data zilizohusiana na athari za maumbo ya kimofolojia kwa Lufumbila:

K wa njia ya mazungumzo, uchunguzi huu ulitambua kuwa kuna athari za maumbo ya Kiswahili yanayowakilisha athari zake kwa msamiati wa Lufumbila kupitia ubadilishaji **msimbo, utafiti huu pia umebeinisha ubadilishaji msimbo kama** kitendo cha mtu anayezungumza lugha fulani kumalizia tungo kwa lugha nyingine ambayo ni tofauti na aliyoanzia kuzungumza.

Kupitia **nja** hii ya mazungumzo, utafiti huu ulibainisha kuwa kuna ubadilishaji msimbo unaotumika baina ya wanafunzi, hata hivyo uchunguzi huu wetu ulitambua kuwa msimbo huu huwa unaongozwa na maumbo ya Kiswahili, na athari bainifu hujitokeza katika msamiati wa lugha ya Lufumbila.

Ifuatayo ni mifano iliyonukuliwa katika mazungumzo ya wanafunzi:

1. Ulimu ufite inyama
2. Masomo ya isaha zose
3. Ishuri ifrte Malaya
4. Mpira utanditse
5. Rangi nziiza
6. Amidu yeretse ukahaba
7. Inyama yachomwa
8. Amatafari mazito
9. Akazi ngumu sana
10. 1koti chafa sana

4.2 Data zilizokusanywa kuhusu athari za maumbo ya Kiswahili kifonolojia kwa msamiati wa Lufumbila:

Katika data zilizokusanywa, utafiti huu ulibainisha kuwa kuna athari za kifonolojia zinazotokana na maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbira, suala hili lilithibitishwa na kauli zilizonukuliwa kutoka kwa data zilizoonyesha kubadilika kwa foni zinazounda maumbo ya Kiswahili pamoja na msamiati wa Lufumbila

Yafuatayo ni maneno **yanayodhihirisha athari** zinazojitokeza katika wakati ule ambao

na

katika

Mifano ya maneno

Fonizinaowakilisha kuathariana:

1. Baruwa badala ya Ibarua	{[b], [i], [w], [a]}
2. Ikalamu badala ya Ikaramu	{[i], [l] [r], [al]}
3. Mbaavu badala ya Imbaw	{[m], [a] [i]}
4. Munyama badala ya Inyama	{[ml. [u]. [il]}
5. Kibiriti badala ya Ikibiriti	{[k], [i]}
6. Shuli badala ya Ishuri	{[s], [i]}
7. Muchungwa badala ya umuchungwa	{[u]. [u]}
8. Mato far badala ya Amatafari	{[m] [a]}
9. Korti badala ya Ikoti	{[k]. [i]}
10. Ikitanda badala ya Igitanda	{[i], [g]}
11. Bbasi badala ya Ibasi	{[b], [B], [i]}
12. Chuppa badala ya Ichupa	{[p. il]}

Katika mifano iliyo hapo juu, utafiti huu uliitumia katika ubainishaji wa athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila.

4.3 Data zilizohusu njia za kukabiliana na athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa lugha ya Lufumbila.

Kama mojawapo wa malengo mahususi ya utafiti huu, pia tulilenga kubainisha njia mwafaka zinazoweza kutumiwa katika kukabiliana na athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila, njia hizo ni pamoja na, ufundishaji wa dhana ya lugha ya Lufumbila, ujifunzaji wa dhana ya Lufumbila, ufundishaji wa dhana ya Kiswahili pamoja na ujifunzaji wa dhana ya Lufumbila miongoni mwa nyingine kama ilivyodhihirishwa hapa chini:

4.3.1 Ufundishaji wa dhana za lugha hizi mbili: Kiswahili pamoja na Lufumbila:

Katika utafiti huu ilibainishwa kuwa athari za kimofolojia pamoja athari za kifonolojia huwa zinatokana na ukosefu wa maarifa kuhusu dhana pamoja na misingi ya lugha hizi mbili, Kiswahili pamoja na Lufumbila, na kwa hivyo utafiti huu wetu ulibainisha kuwa ufundishaji pamoja na ujifunzaji wa dhana pamoja na misingi hii, huweza kusaidia katika kuepukana na athari hizi baina ya maumbo ya Kiswahili pamoja na msamiati wa Lufumbila.

4.3.2 Tafiti kuhusu athari za lugha mbili kuathiriana:

Hata hivyo, utafiti huu ulibainisha kwamba kuna haja ya kufanya tafiti zinazohusiana na kuathiriana kwa lugha mbili, kama vile utafiti huu ulivyofanywa kuhusu kuathiriana kwa maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila, hivyo basi, tafiti nyingine zinazoweza kufanywa huku zikilenga kubainisha kutofautiana baina ya taaluma za sintaksia, leksikolojia

pamoja na semantiki. Hiki kinaweza kuzusha uchunguzi unaotofautiana ambao unaweza kuchangia sana katika kukabiliana na athari yeyote ile inayojitokeza baina ya Kiswahili na lugha ya Lufumbila.

Ujenzi wa mipaka baina ya lugha:

Vile vile, katika uta:fiti huu ilibainishwa kuwa kuna athari za kimofolojia pamoja na za kifonoiojia ambazo hujitokeza kutokana na kutolruwepo kwa mipaka baina ya lugha moja na lugha nyingine, jambo hili lilithibitishwa na mifano ifuatayo: soma pamoja na siku, haya ni maneno ambayo hayana mipaka katika lugha mbili; Lufumbila pamoja na Kiswahili, ndiyo sababu utafiti huu ulitambua kuwa lazima pawepo mipaka inayoweza kuchangia sana katika kukabiliana na istilahi za lugha moja kutokabili lugha nyinine.

4.3.4 Uandishi wa vitabu vya Kiswahili pamoja na vitabu vya Kiswahili:

Hivyo pia, uchunguzi huu wetu ulitambua kuwa vitabu ambavyo vimekuwa vikitumiwa na walimu katika kufundisha Kiswahili, huwa ni vitabu vilivyoandikwa na wataalamu kutoka nje ya jamii ya Wafumbila au hata nan je ya wilaya ya Kisoro, kwa hivyo utafiti huu ulipendekeza uandishi wa vitabu wa Wataalamu wafumbila ambao wanaweza kutambua jinsi maumbo ya Kiswahili yanavyoweza kukabili msamiati wa Lufumbila.

4.3.5 Utunzi kamusi ya Kiswahili-Lufumbira na kinyume:

Uta:fiti huu pia ulitambua kuwa miongoni mwa athari zinazojitokeza baina ya maumbo ya Kiswahili pamoja na msamiati wa Lufumbila, ni pamoja na ukosefu wa maarifa kuhusu maana ya istilahi husika yanayotumiwa katika lugha mbili bainifu, kwa hivyo, utafiti huu ulitambua kuwa kamusi za Kiswahili hadi kwa Lufumbila na Lufumbila hadi kwa Kiswahili zinaweza kutungwa iii kusaidia wafundishaji pamoja na wajifunzao lagha mbili bainifu kuwa na maarifa kuhusu lugha mbili: Kiswahili pamoja na Lufumbila.

SURA YATANO

MUHT ASARI, HITIMISHO, NA MAPENDEKEZO 5.0

Utangulizi:

Katika sura hii, mtafiti alifupisha yote yaliyochunguzwa na yaliyojadiliwa katika sura zilizotangulia. Na baada ya kutoa muhtasari wake, utafiti huu ulihitimishwa kwa kutoa mapendekezo kuhusu kazi ya uchunguzi.

5.1 Muhtasari.

5.1.1 Mhutasari wa lengo la kwanz.a:

Katika data zilizokusanywa katika utafiti huu., na hasa **katika** lengo la kubainisha jinsi athari za maumbo ya lugha ya Kiswahili yanavyojitokeza katika msamiati wa Lufumbila, ilibainishwa kuwa maumbo ya Kiswahili huwa na athari za kimofolojia pamoja na athari za kifonoljia, hata hivyo, uchunguzi huu ulizibainisha athari za kimofolojia kupitia njia mbili kuu, yaani njia ya uandishi pamoja na mazungumzo. Athari za kifonolojia hudhihirika katika matamshi ya maneno yenye irabu, silabi pamoja na konsonanti kama vile: [a:], [bi], [li],[ri], .[i].

Athari za **maumbo** ya lugha ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila kimofolojia, hujitokeza kimaandishi katika maneno kama vile (inyama, baruwa, shuli, munyama pamoja na muchungwa). Kwa hivyo, uchunguzi huu ulibainisha kuwa maumbo ya Kiswahili huwa na athari za kifonoljia, athari za kifonoljia zilichunguzwa kutokana na jinsi wanafunzi wanavyopotosha matamshi ya foni za **maumbo** yasio ya Kiswahili sanifu hata na kuwa Lufumbila sanifu

5.1.2 Mhutasari wa lengo la pili:

Mbali na hayo, pia utafiti huu ulibainisha **njia** zinazoweza kutumiwa katika kukabiliana na athari za Kimofolojia pamoja na athari za Kifunolojia. Aidha njia hizo zilibainika kutokana na jinsi athari za maumbo ya Kiswahili yanavyojitokeza kati ya matumizi ya lugha mbili. Njia zilizobainishwa katika utafiti huu ni pamoja na: ufundishaji wa dhana pamoja na misingi ya lugha mbili za Kiswahili pamoja na Lufumbila ili kuwawezesha wanafunzi kubainisha tofauti **kati** ya lugha hizi mbili, njia kadhaa ni pamoja na **utunzi** wa kamusi za lugha mbili; Kiswahili pamoja na Lufumbila, uandishi wa vitabu na wataalamu wenye maarifa juu ya

isaiiii. pma ma Lai ihia mg ma myingine kama zilivyojadiliwa katika sura za **a**

52 Hsto ides

521 Leo laiaza

Uafiti huu uhhitimishalengo la kwanzakuwa maumbo ya Kiswahili huwa na athari bayana **kwa msamiatiwa** Lufumbila, hata hivyo nch.ungozi huu ulibainisha kuwa athari hizo huwa ni za kimofoloja pamoja na zile za kifonolojia, athari hiz hujitokeza wakati mwanafunzi anapojaribu kukamilisha mawasiliano yake Kiswahili huku akijikita kwa dhana ya Lufumbila.

5.22Lengo la pili:

Vile vile, utafiti huu uhihitimisha kuwa ingawa kuna athari zinazojitokeza kati ya mambo ya Kiswahili pamoja na msamiati wa Kiswahili, lakini kuna njia zinazoweza kutumiwa ili kusuluhisha athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila.

5.3 Mapendekezo.

Kutokana na uchunguzi uliofanywa juu ya athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila, utafiti huu ulipendekeza mapendekezo kwa walimu, wanafunzi pamoja na serikali kama ifuatavyo:

5.3.1 Kwa walimu:

Utafiti huu unapendekeza iii kwamba walimu wanaweza kujitahidi kuandika kazi zao wenyewe ambazo zinaweza kuwasaidia katika kukuza kipawa **cha** uandishi pamoja na kuleta suluhu ya athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila. Vile vile, utafiti huu unapendekeza kwa walimu ili kwamba wanaweza kutumia vitabu vilivyoandikwa na wataalamu Wafumbila kwa kuwa wao huwa wanajua hali ya kusuluhisha athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila.

5.3.2 Kwa wanafunzi:

Utafiti huu unapendekeza iii kwamba wanafunzi wa Kiswahili wanaweza kujikita kwa marejeo ya wanafunzi wenzao ambao walihitimu kimasomo ili kutambua jinsi wanafunzi hao walivyoshughulikia masuala ya Kiswahili ingawa walikuwa wanafunzi wafumbila.

5.3.3 Kwa serikali:

Utafiti huu unatoa mapendekezo kwa serikali ili wanafunzi wanafunzi wanaotenda vizuri katika masomo ya Kiswahili huku wakiwa ni Wafumbila ili kuwasaidia kuujenga ule mtazamo chanya juu ya **usomi wa** lugha ya **Kiswahili katika** kiwango cha shule za upili pamoja na viwango vya juu vinginevyo.

5.4 Mapendekezo ya uchunguzi zaidi:

Utafiti huu unapendekeza uchunguzi zaidi kufanywa juu ya athari za maumbo ya Kiswahili kilekisika pamoja na kisintaksia katika Lufumbila.

MAREJEO

Crystal, D. (2001). *Review of Language and the Internet*, Cambridge University Press, 110 **Midland Avenue** Portcheste, vol 7.

AI- Khatib, M. & Sabbah, E. (2008). Language Choice in Mobile Text Messages Among Jordanian University Students. *Sky Journal of Linguistics*.21, 37- 65.

Mulei Martin (2014): Uchanganuzi wa athari za kigisu katika lugba ya mazungumzo kwa Kiswahili: Mbale nchini Uganda (IUIU)

Mwaro, A.G. (2002). "Mchango wa A. S. Nabhamy. Katika Utafiti wa Utandaridhi Istilahi za Kiswahili" Katika Utafiti wa Kiswahili, Maseno, Maseno University. **UK**. 49- 56.

Massamba, D.P.B.(2004). Kamusi ya Isimu na Falsafa ya Lugha. Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.

Habwe, J. na Karanja, P. (2004). *Misingi ya Sarufi ya Kiswahili*. Nairobi Phoenix Publishers. Chomsky, N. and Halle, F. (1968) *Sound Patterns of English*. Cambridge: Cambridge University Press.

Iribemwangi, P. (2010) *The Structure of Kiswahili Sounds, Sound changes and Words*. Saarbruken: Verlag Inl>emwangi, and Mukhwana, A. (201). Nairobi. Focus Publishers.

Lusesa, J. (2013), Athari ya Lugba ya Kisukuma Katika Kujifunza Kiswahili.

[www.academia.edu/5555 140/Tasnifu_lusesa]. Aprili 10,2015

Masebo, J. A na Nyangwine, N. (2008), *NADHARIA YA LUGHA.KISW AHILI 1*.Kidato **cha** 5 Na 6 .Nyambari Nyangwine Publishers.Dar es salaam.

Nkwera, F. M. V. (1978 , Sarufi na Fasihi Sekondari na Vyu THP Tuntufye, N. D. (2010), Jinsi Ya Kufundisha Kiswahili Darasani. Tanzania Publishing House; Dar es salaam.

27

Hisket, M. (1965) "The Historical Background to the Naturalization of Arabic Loan Words in Hausa." In: *African Language Studies VI* SOAS, University of London (pp.18- 26).

Robert. Lado (1957) *Linguistic Across Cultures*. University of Michigan Press, Michigan.

24

Grace Mpangala (2018), Utafiti kuhusu athari ya lugha ya Kimakondekwa msamiati wa lugha ya Kiswahili Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.

Ogechi (2005) On the Influence of Local Languages on Kiswahili: The case of Mara Region in Tanzania." In: Kiswahili: Juzuu 53/1 na 53/2 (pp. 67- 83).

Mukuthuria, M. (1997) "Njeo katika Kitenzi cha Kitigania".Tasnifu ya Uzamili [Isiyochapishwa] katika Kiswahili, Chuo Kikuu cha Egerton.

Mukuthuria, M. (2001) "Matatizo Y anayokabi Ji Kiswahili Kame ya Ishirini na Moja." Katika: Islamic University Journal, Vol. 2 No.2, Mbale Uganda (uk. 135- 142).

Were- **Mwaro**, A. G. (2000) "Usayansi wa Istilahi za Isimu ya Kiswahili." Tasnifu ya Uzamifu [Isiyochapishwa] Chuo Kikuu cha Egerton. Kenya.

Meinhof, C. (1973) Introduction to phonology of Bantu Languages. Oxford: Oxford University Press.

Ogechi, N. Oduor, J. and Iribemwangi, P(2012) Ed. The Hannonization and Standardization of Kenyan Languages Chapters 2 and 5. Cape Town: Tue Centre for Advanced Studies of African Society.(CASAS)

Polome, E. (1967) Swahili Language Handbook. Washington: Centre for Applied Linguistics. Schane,

S. (1973) Linguistic Change and generative phonology. Oxford: Oxford University Press.

Lass, R. (1984) Phonology.An Introduction to basic phonology. Cambridge: Cambridge University Press.

Hojaji na walimu.

Mimi ni Sunday Emmanuel, mwanafunzi katika mwaka wa mwisho katika chuo kikuu cha Kabale, ninafanya utafiti unaohusu athari za maumbo ya Kiswahili kwa msarniati wa Lufumbira, hivyo basi maoni yako yatakuwa muhimu katika kukamilisha somo hili.

I. Shule: St. Gatrude SS

2. Kaunti.....

3. Wilaya.....

4. Somo unalolifundisha ? .....

.....

5. Lugha ya mama.

.....

6. Mbali na lugha yako ya kimama, ni lugha zipi ambazo unazijua?

.....

7. Ni ukwasi gani unao katika matumizi ya lugha hizo ulizoziorodhesha ukilinganisha na **ukwasi** unao katika lugha ya Kiswahili?

.....

8. Basi, lugha hizo ulizifunzia shuleni au nyumbani?

Shuleni

Nyumbani

9. Je, unalinganishaje ukwasi wako katika lugha ya Kiswahili na lugha ya Lufumbila ?

.....
.....
.....
.....

10. Ni athari zipi ambazo zimeibuka baina ya lugha ya Kiswahili pamoja na Lufumbila ?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

11. Miongoni mwa athari ulizozitaja hapo juu, fafania zaidi juu ya athari za kimaumbo, na ikiwa si mojawapo wa athari ulizozitaja, toa jinsi athari za kimaumbo zimewahi kuathiri msamiati wa Lufumbira ?

.....
.....
.....
.....

12. Ni njia zipi zinazoweza kutumiwa **katika kukabiliana** na athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbila ?

.....
.....
.....
.....

13. Je, una maoni mengine ya kuongeza kulingana na mada ?

.....
.....

Asante Sana Kabisa, Maoni Yako Yatachangia Sana Katika Kukamilisha Somo Hili !!!!

KIAMBATISHO CHA PILI 2

Hojaji kwa wanafunzi:

Mimi ni Sunday Emmanuel, mwanafunzi katika mwaka wa mwisho katika chuo kikuu cha Kabale, ninafanya utafiti unaohusu athari za maumbo ya Kiswahili kwa msamiati wa Lufumbira, hivyo basi maoni yako yatakuwa muhimu katika kukamilisha somo hili.

1. Shule: Muhabura Shine SS

.....
:.....

2. Jihsia.

3. Kaunti.

4. Wilaya.

5. Lugha yako ya mama.

.....

6. Masomo ya lugha mnayoyafundishwa hapa shuleni.

.....
.....
.....
.....

7. Linganisha somo la lugha ya Kiswahili na lugha yako ya mama?

.....
.....
.....
.....

e

8. Orodhesha maneno kumi katika Kiswahili huku ukitoa maana ya maneno hayo?

Na.	Neno	Maana

9. Vile vile, orodhesha maneno kumi **katika lugha** ya mama huku ukitoa maana ya maneno hayo?

Na.	Neno	Muna

10. Maneno hayo unayabainishaje kikategoria ?

Na.	Neno	Kategoria

11. Orodhesha maneno ambayo umewahi kuyatambua huku yakijitokeza katika lugha ya Kiswahili pamoja na lugha yako ya Lufumbira ?

12. Je, ni uhusiano gani baina ya maneno hayo uliyoyaorodhesha hapo juu?

.....
.....
.....

32

13. Ni tofauti gani ya kimofolojia baina ya maneno kama ulivyoyabainisha hapo juu?

.....

14. Je, ni tofauti gani ya kimaumbile ambayo imewahi kujitokeza baina ya lugha hizo mbili?

.....
.....

15. Kwa hivyo, ni athari gani ambayo unadhani inaweza kujitokeza kutokana na maumbo ya Kiswahili kwa lugha ya Lufumbira?

32

16. Unadhani ni njia zipi zinazoweza kuteuliwa ili kukabiliana na athari hizo kama ulivyozitaja hapo juu ?

Asante Sana Kabisa, Maoni Yako Yatachangia Sana Katika Kukamilisha Somo Hili ! ! !